

مجلات فرانسوی

پلی برای حضور آثار مسلمانان در اروپای قرن نوزده و بیست^۱

چکیده: در دو قرن نوزده و بیست، از میان اروپاییان، فرانسویان از طریق مجلات علمی همچون «جهان مسلمان» و «آسیا» برای اشاعه تفکر مسلمانان در جهان تلاشی درخور نموده‌اند. به طوری که فرانسویان برای انتقال اخبار جهان اسلام و عرب، بیشتر به سراغ آرای انسانی و عقیدتی مسلمانان می‌رفتند تا چشم‌انداز علمی جهان اسلام را برای اروپاییان به تصویر کشند. نویسنده در نوشتار حاضر با طرح مسئله تعامل بین متفکران مسلمان و اروپایی از طریق انتشار این مجلات علمی، به اختصار از تلاش‌های علمی مسلمانان در قرون نوزده و بیست و فعالیت‌های غربیان در تحلیل آثار مسلمانان، یاد می‌کند. وی سپس به مجله جهان اسلام و محتوای آن که در هر شماره به معرفی کتاب‌ها و آثار متفکران جهان اسلام در دو حوزه الهیات و حقوق و جامعه‌شناسی می‌پرداخت، اشاره می‌نماید و نام برخی از این کتب را ذکر می‌کند. در نهایت، لیست مجلات علمی اروپا در سال‌های ۱۸۰۰ - ۱۹۰۰ و نمونه‌ای از تصویر صفحه اول مجله جهان مسلمان را ارائه می‌نماید. کلید واژه: مجلات علمی اروپاییان در قرن نوزده و بیست، تعامل متفکران مسلمان و اروپایی، مجله جهان مسلمان، رویکردهای علمی اسلام و غرب، مجلات علمی فرانسوی.

اشاره

در مسیر مطالعاتم درباره رویکردهای علمی جهان اسلام و غرب در قرن نوزده و بیست، پرفسور اندرو ریپین اسلام پژوه معاصر و استاد دانشگاه - استاد راهنمای اینجانب در مقطع دکتری - مرا یاری کرد تا به بررسی آرشیو مجلات اروپایی بپردازم. در این جستجوها به این نکته دست یافتم که از میان اروپاییان، تعامل فرانسویان در این دو قرن از طریق مجلات علمی همچون «جهان مسلمان»^۱ و «آسیا» برای اشاعه تفکر مسلمان در جهان، تلاشی درخور بوده است؛ از این رو به توصیه پرفسور ریپین مطلب حاضر به زبان فارسی مهیا شد. از اهتمام ایشان به بسط و گسترش مطالعات اسلامی قدردانی می‌کنم.

۱. از استاد راهنمای عزیزم جناب پرفسور اندرو ریپین که زحمت مطالعه این کوتاه سخن را کشیدند بسیار متشکرم.

۲. گروهی این مجله را «جهان اسلام» می‌نامند.

وجود فضایی دوقطبی در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میان جهان اسلام و غرب بسیار آشکار بود. اروپاییان به سرعت در حال پیشرفت بودند. بنا بر گزارش «مرکز علم در نشریات قرن نوزدهم» آنان رشد قابل توجهی در بیش از صد حوزه از علوم تجربی، انسانی، پایه و غیره داشتند^۳. همچنین اروپاییان چندین مجله علمی و تحقیقاتی را در قرن نوزدهم تأسیس کردند که می‌توانستند به بهترین وجه ممکن آخرین وضعیت علوم در سراسر جهان را به گوش مخاطبان‌شان برسانند.

در آن سوی جهان، مسلمانان هنوز در حال کنار آمدن با مسائل سیاسی، دینی و انسانی بودند. در سرزمین اعراب، نواندیشان دینی و سنتی‌گرایان و انقلابیون قصد ایجاد یک جنبش سیاسی - اسلامی را داشتند. شیوخ مصری همچون محمد عبده (۱۸۴۹-۱۹۰۵م)، رشید رضا (۱۸۶۵-

3. <http://www.sciper.org/browsing.html>

از این حیث، اروپاییان و آنهایی که بیشتر با ادبیات جهان اسلام و عرب و تاریخ و سیاست خاورمیانه آشنا بودند و گروهی آنان را خاورشناس می‌نامیدند، به مطالعه آثار شیوخ مصری پرداخته و در مورد آنها دست‌نوشته‌هایی را منتشر کردند. برای مثال، یک پژوهشگر ایتالیایی با نام د. سانتیلانا (۱۸۴۵-۱۹۳۱م) به بررسی کتاب این انسان شیخ طنطاوی در مجله مهم مطالعات شرقی^{۱۰} پرداخت. همچنین برنارد کارادیفو (متولد ۱۸۶۷م)، پژوهشگری که دو کتاب مهم در مورد ابن سینا^{۱۱} و غزالی^{۱۲} نگاشته است، در کتابش در سال ۱۹۲۱م با عنوان متفکران اسلامی شیخ طنطاوی را یکی از عالمان صاحب‌نام جهان اسلام معرفی می‌کند.^{۱۳} همچنین در سال ۱۹۰۸م، مجله معروف آسیا^{۱۴} در صفحه ۴۳۱ سرفصلی با تیترا «شیخ جوهری طنطاوی، مدرس زبان عربی مدرسه خدیوال قاهره و کتاب او با عنوان نظام العالم والعلم أو الحکمة الإسلامية العلیا» به چاپ رساند.

بدین ترتیب سیر مطالعات آثار نواندیشان سیاسی و دینی جهان اسلام در مجلات قرن نوزده و بیستم ادامه داشت تا اینکه به مجله جهان مسلمان^{۱۵} برخوردیم که کمتر محقق مسلمانی نامی از آن برده بود. این مجله که به زبان فرانسوی چاپ می‌شد، یکی از مجلات ارزشمندی است که چشم‌انداز علمی جهان اسلام را برای اروپاییان به تصویر می‌کشید. این مجله، در هر شماره به معرفی و بررسی چند اثر از آثار متفکران جهان اسلام می‌پرداخت. برای مثال، در شماره نوامبر و دسامبر سال ۱۹۰۹م مجله جهان مسلمان، قسمت ویژه‌ای را به جدیدترین منشورات جهان اسلام اختصاص داده بود و سعی می‌کرد آخرین دستاوردهای علمی مسلمانان را به تصویر کشد.

این مجله معرفی کتاب‌ها را در دو حوزه تقسیم می‌کند: الف) الهیات و حقوق^{۱۶} ب) جامعه‌شناسی^{۱۷} که هر حوزه شامل کتاب‌هایی ویژه بود.

الف) الهیات و حقوق

غایة الأمانی فی الرد علی النبهانی: این کتاب نوشته أبوالمعالی محمود شکری الألوسی و دارای رویکردی اعتقادی است که در دو جلد نگاشته شده است. در جلد نخست محقق به بررسی مباحث الهیاتی می‌پردازد و در جلد دیگر به نگاه سنتی درباره مسئله تقلید اکتفا

۱۹۳۵م) و طنطاوی جوهری (۱۸۶۲-۱۹۴۰م)^۴ که از فعالان این جنبش بودند نیز حرکت‌های اصلاح‌طلبانه خویش را تشدید نمودند و افزون بر حضور سیاسی در بین جوامع اندیشمند و متفکر، دست به قلم شدند و آرای خویش را به رشته تحریر درآوردند. همچنین مجلاتی مانند «الهلال» به سردبیری جرجی زیدان و «المنار» با مشارکت محمد عبده و رشید رضا از دیگر تریبون‌های مهم سیاسیون مسلمان مصری بودند. در همین حال اروپاییان از آنچه در جهان اسلام رخ می‌داد، غافل نبودند و به خوبی محتوای این مجلات را رصد می‌کردند و جهانیان را در جریان آخرین تحولات و اندیشه‌های مسلمانان، بویژه مصریان، قرار می‌دادند.^۵

می‌توان گفت که مباحث نظری و اعتقادی متفکران جهان اسلام در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم، یکی از پرسروصداترین سوژه‌های علمی و خبری جهان آن دوران به شمار می‌رفته است. از دیدگاه نویسنده، کلید اصلی این مباحث در آن دوران توسط جمال‌الدین افغانی (اسدآبادی) (۱۸۳۸/۹-۱۸۹۷م) متفکر شهیر جهان اسلام زده شد. افزون بر تلاش‌های سیاسی وی برای مبارزه با استعمارگرایی غربی، مجادله‌های علمی او با افرادی چون سراج‌محمد خان هندی (۱۸۱۷-۱۸۹۸م) و پاسخ به دیدگاه‌های وی، در کتابی با عنوان حقیقت مذهب نیچری و بیان حال نیچریان^۶ به سال ۱۸۸۱م گردآوری شد که بعدها توسط دوست و شاگردش محمد عبده با عنوان الرد علی الدهریین به سال ۱۸۸۶م به زبان عربی ترجمه شد.^۷ بدین ترتیب، محمد عبده توانست تصویر منظره مبتنی بر تفکر سید جمال‌الدین را به دیار مصر بکشاند و به نوعی هم‌کیشانش خویش را درگیر نگارش‌های دقیق علمی و عاقلانه نماید. نگارش‌های عالمان مسلمان به ویژه عالمان مصری هر روز بیشتر و بهتر از دیروز می‌شد تا آنجا که سال‌ها بعد آثار آنان مورد توجه بسیاری از غربیان قرار گرفت. برای نمونه ژاک ژومیه در سال ۱۹۵۸م به طور مفصل به بررسی دیدگاه‌ها، منش و آرای سیاسی، قرآنی و تفسیری شیخ طنطاوی پرداخت.^۸ در حقیقت شیخ طنطاوی با رویکردی نوین به سیاست، انسان و قرآن توانسته بود تصویر جدیدی از اسلام را در جهان غرب نمایش دهد. بسیاری از متفکران اروپایی هم‌عصر وی، نام او و آثارش را به دلیل کثرت^۹ و تنوع آرا مدام تکرار می‌کردند.

10. Rivista Degli Studi Orientali, iv (1911), pp. 762-773

گروهی این مجله را خاورپژوهی می‌نامند.

11. Bernard Carra de Vaux, AVICENNE, Paris: F. Alcan, 1900

12. Bernard Carra de Vaux, GAZALI, Paris: F. Alcan, 1902

13. Les Penseurs De L'Islam, Paris Paris : Paul Geuthner, 1921

14. Journal asiatique:

این مجله از سال ۱۸۲۲م تا کنون به زبان فرانسه چاپ می‌شود که به بررسی مطالعات خاورشناسی و آسیایی می‌پردازد.

15. Revue du monde Musulman

16. Théologie et Droit

17. sociologie

۴. هرچند در بیشتر مجلات و دانشنامه‌ها تاریخ تولد طنطاوی ۱۸۷۰م آورده شده است؛ اما ژاک ژومیه فرانسوی با بررسی دقیق متوجه شده است که او متولد ۱۸۶۲م بوده است.

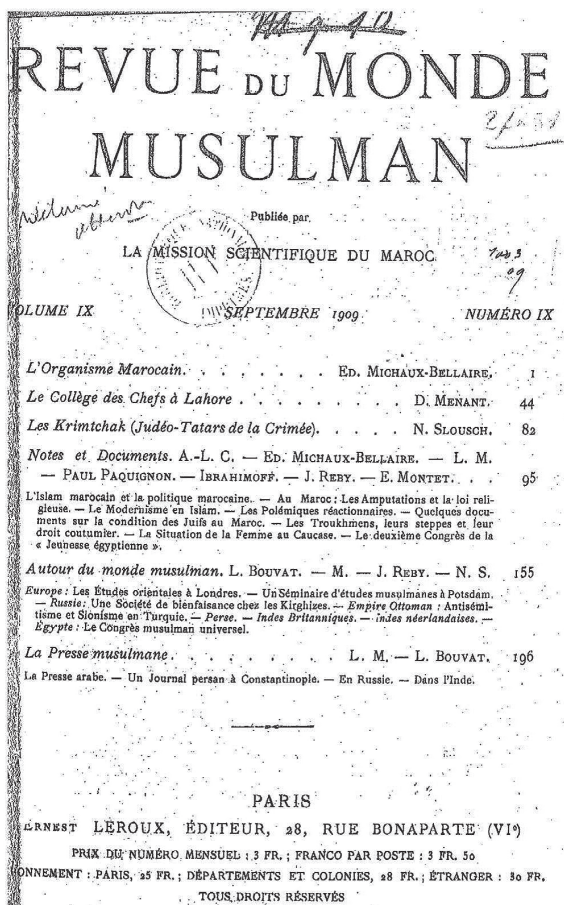
۵. در حقیقت الهلال و المنار قصد آشنا کردن اعراب با اندیشه‌های علمای مسلمان را نیز داشتند.

6. *he Truth about the Neichari Sect and an Explanation of the Necharis*

7. *Refutation of the Materialists*

8. Jacques Jomier, *Le Cheikh Tantawi Tantawi Jawhari Et Son Commentaire du Coran*, Institute Dominicain d'Etudes Orientales Caire, Melanges 5.

۹. بیش از سی کتاب از طنطاوی تا کنون به چاپ رسیده است که بعضی از آنها مورد استقبال بسیاری از سران کشورهای هم‌عصر وی قرار گرفت و بعضی از آنها آمادگی خود برای نامزدی جایزه نوبل را اعلام کردند.

▲ نمونه‌ای از تصویر صفحه اول مجله جهان مسلمان

پرننگ در این سرزمین داشته باشد. حضور خاورشناس، زبان‌شناس، مصرپژوه و محقق معروف فرانسوی، ژان فرانسوا شامپولین (۱۷۹۰-۱۸۳۲)،^{۲۲} در مصر برای واکاوی سنگ نوشته رزتا^{۲۳} نمونه‌ای بود که نشان می‌داد فرانسه علاقه زیادی به داشتن رابطه با دولت مصر دارد. چنانچه گفته شد اروپاییان مجلات زیادی را در حوزه علوم انسانی تأسیس کرده بودند که باعث می‌شد تا پژوهشگران تمایل داشته باشند، برای دانستن چیستی ذات بشری و جامعه پیرامونش، دیگر اخبار جهان، به ویژه جهان اسلام را دنبال کنند.

فرانسویان برای انتقال اخبار جهان اسلام و عرب بیشتر به سراغ آرای انسانی و عقیدتی مسلمانان می‌رفتند تا انعکاسی واقعی از آنچه که مسلمانان در قرن نوزده و بیستم بودند را به تصویر بکشند و نشان دهند که میراث برج مانده از اسلام نزد مسلمانان در چیست. همچنین ورود کتب مهم فرانسوی که بیشتر پایه علوم انسانی را تشکیل می‌دادند، اسلام و مصر را به شکل جدی تحت تأثیر قرار می‌داد و این نشان از سطحی از تعامل بین متفکران مسلمان و اروپایی بود.

22. Jean-François Champollion

23. Rosetta stone

می‌کند. این کتاب در صفحه ۷۸۵ شماره نوامبر مجله المنار نقد و بررسی شده است.

الاجوبه المرضیه: نگاشته پژوهشگر سوری با نام جمال الدین قاسمی (۱۸۶۶-۱۹۱۴م) است که در باب آداب عبادت سخن می‌گوید. این کتاب در صفحه ۷۷۶-۷۷۸ مجله المنار شماره نوامبر نقد شده است.

ب) جامعه شناسی

نهضة الامة و حیاتها: این کتاب تألیف شیخ طنطاوی است و با رویکردی انتقادی به بررسی جنبش‌های مسلمانان پرداخته است. مجله الهلال در صفحه ۱۲۸ شماره نوامبر اطلاعات بیشتری از این کتاب را در اختیار خوانندگان قرار داده است.

النفس الیابانیه: کتابی است که احمد الفضلی المصری آن را از زبان ژاپنی به عربی ترجمه کرده است. اصل این کتاب تألیف سکورای (桜井) است. مجله الهلال در صفحات ۱۹۱ و ۱۹۲ شماره دسامبر به بررسی این کتاب پرداخته است.

تحریر المرأة: این کتاب با رویکردی فمینیستی در باب آزادی زنان به قلم قاسم امین نگاشته شد. قاسم امین یکی از پیشروهای جنبش النهضة در مصر بود و از حقوق زنان دفاع می‌کرد. او تلاش می‌کرد تا نابرابری موجود بین زنان و مردان در جامعه را فریاد بزند.

روح الاجتماع: نوشته محقق فرانسوی گوستاو لوبون^{۱۸} که توسط احمد فتحی زغلول پاشا (۱۸۶۳-۱۹۱۴م) ترجمه شد.

سر تقدم الانکلیز السکسونین^{۱۹} این کتاب نیز به قلم ادمون دومولن (۱۸۵۲-۱۹۰۷م) توسط احمد فتحی زغلول پاشا از فرانسه به عربی ترجمه شد.

التربية الاستقلالية: از دیگر کتاب‌هایی است که آلفونس اسکریوس^{۲۰} آن را به فرانسه نگاشته و در کتابخانه المنار موجود است.

مجله جهان مسلمان در پایان این بخش می‌نویسد که سه کتاب پایانی معرفی شده در بخش جامعه‌شناسی در قاهره بسیار مورد توجه قرار گرفتند.^{۲۱} به هرحال این پرسش پیش می‌آید که چرا فرانسویان تا این حد به دنبال ترویج آرای مسلمانان عرب یا بهتر بگوییم اصلاح‌طلبان و فعالان سیاسی و اجتماعی عرب بودند. با وجود مسائل سیاسی و استعمارگرایی که به دلیل آنها فرانسه نتوانست مانند انگلستان پایگاه مستحکمی در مصر بنا کند؛ اما از سالیان دور سعی کرده بود، حضوری

18. Gustave Le Bon (1841-1931)

19. Demolins, Edmond. A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons. F.-Didot et cie, 1897.

20. Alphonse Esquiros

21. Ces Trois derniers ouvrages de sociologie ont fait grand bruit ... au caïro